Türkiye'nin Düşürülen Uçağı ve Uluslararası Hukuktan Doğan Hakları*

22 Haziran 2012 tarihinde Doğu Akdeniz'de görev uçuşu gerçekleştiren Türk askeri uçağının Hatay ilinin güneybatısında[1] Akdeniz üzerinde iken, Suriye'den açılan ateş sonucu düşürülmesi birçok tartışmayı beraberinde getirdi. Bu tartışmaların başında Suriye'deki karışıklığın bölge ülkelerine de sirayet edip etmeyeceğine ilaveten Türkiye'nin nasıl bir tavır takınacağı geliyor. 1 yıllık süreç içerisinde yaşananlara baktığımızda Türkiye'nin Suriye'deki istikrarsızlıktan ciddi bir şekilde etkilendiği gözlemlenebiliyor. Bir taraftan uzun süredir iç karışıklıklarla çalkanan Suriye'de yaşananlar, diğer taraftan sınırı aşıp Türkiye topraklarına gelen insanlar, Suriye sınırından Türkiye'ye açılan taciz ateşleri ve son olarak Türk askeri uçağının düşürülmesi ilişkilerin gerilmesi için yeterli altyapıyı oluşturdu.

Öyle görünüyor ki Suriye'de yaşananlar ve uçak düşürme hadisesi sonrasında Türkiye'nin atacağı adımlar uzun vadede bölgenin nasıl şekilleneceği noktasında ciddi bir rol oynayacak. Bu noktada, konunun hukuki açıdan değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Çünkü çoğu zaman atılacak adımlar, hukuki çerçevenin ortaya çıkarılmasının ardından somutlaşabilmekte ve bu konudaki belirsiz olan noktalar açığa çıkarılabilmektedir. Bu çalışmada uluslararası hava hukukunda askeri uçakların durumuna değinilecek, Türkiye'nin atabileceği adımların yanı sıra hali hazırda attığı adımlar hukuki değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Uluslararası hava hukuku

Öncelikle belirtmek gerekir ki, devletin ülkesi kabul edilen havanın hukuki niteliği açıdan üçlü bir ayrımla incelenmektedir; i) tam serbestlik, ii) sınırlı serbestlik ve iii) egemenlik.[2]

---

* Bu analiz, 22 Haziran 2012'de görev uçuşu gerçekleştiren Türk jetinin Suriye'den açılan ateş sonucu düşürülmesi üzerine 04 Temmuz 2012 tarihinde bilgi notu olarak hazırlanmış ve yayınlanmıştır.

[1] 47 numaralı Bilgi Notu, http://www.tsk.tr/3_basin_yayin_faaliyetleri/3_3_bilgi_notlari/2012/bn_47.htm, 03.07.2012
TARIH: 22 Haziran 2012
SAAT: 14:45
NO: BN - 47 / 12
1.22 Haziran 2012 tarihinde görev uçuşu için saat 10.30'da Malatya/Erhaç Meydanından kalkış yapan bir uçağımız ile saat 11.58'de Hatay ili güneybatısında deniz üzerinde radar ve telsiz teması kesilmiştir.
2. Arama kurtarma çalışmalarına derhal başlanmıştır.
Kamuoyuna saygı ile duyurulur.

[2] Cemil Bilsel, **Milletlerarası Hava Hukuku**, İstanbul, Devletler Hukuku Türk Enstitüsü Yayınları, 1948, s. 141 vd.; Ömer İlhan Akipek, **Hava Sahasının Devletler Hukuku Bakımından Durumu**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1959, s. 15 vd.

Günümüzde devletlerin kendi hava ülkelerinde tam ve münhasır egemenliğe sahip olduğu kabul edilmekte aynı şekilde devletlerin egemenliği altında bulunmayan alanların üzerindeki hava sahası hakkında da "serbestlik esası" geçerli bulunmaktadır.

Uluslararası hukuk literatüründe savaş uçaklarının hukuki statüsünü inceleyen pek fazla eser bulunmamaktadır. Bu konuda yazılan tek monografi 1957 yılında basılan Fransızca bir eserdir.[3] Askeri uçakların hukuki durumları literatürde barış zamanından ziyade daha çok savaş hali göz önüne alınarak incelenmiştir.

Öte yandan hava hukuku birdenbire bir yazılı hukuk olarak ortaya çıkmış ve örf ve âdet hukukuna çok az yer bırakılmıştır.[4] 26 Temmuz 1913 tarihli Fransız-Alman anlaşmasına göre, askeri hava gemileri ancak davet üzerine ülke üzerinde uçabilir ve yere inebilir.[5] Dolayısıyla 1913 gibi erken bir tarihte askeri uçakların davet edilmeden diğer ülke hava sahasına giremeyecekleri taraflarca kabul edilmiştir. Benzer şekilde, hava hukukuyla ilgili ilk Türk metni olan 24 Mayıs 1916 tarihli "Sefaini havaiyeye ait Memalike memnua nizammanesi"ne göre askeri veya sivil her uçak öncelikle Osmanlı elçilik veya konsolosluğuna izin için müracaat edecektir. Dikkat çekici ve konumuzla ilgili olan 17. maddesine göre ise "*seferberlik ilanından sulhun iadesine kadar Memalik Osmaniye dahilinde seyyahati havaiye icrası memnudur. Binaenaleyh, görülecek her tayyare, düşman tayyaresi zannile üzerine ateş edilir*."[6] Bu madde günümüz askeri anlayışına göre bir angajman kuralıdır. Cumhuriyet döneminde kabul edilen ve Lozan Antlaşmasının 100. maddesi ile taahhüt edilmiş bir vecibeyi yerine getirmek üzere kaleme alınan 9 Eylül 1925 tarihli "Seyrüseferi havai talimatnamesi" 1919 tarihli Paris Hava Seyrüsefer Sözleşmesi esas alınarak hazırlanmış ve hatta talimatnamenin bazı maddeleri bu sözleşmeden alınmıştır.[7] Nizamnamenin 10. maddesi ülke hava sınırlarına giren bütün hava gemilerinin ülke kanun ve nizamlarına tabi olduğu 12. maddesi ise yabancı askeri hava gemilerinin Türk hava sınırlarını aşabilmesi için önceden izin alması gerektiğini hükme bağlamıştır.[8]

1919 tarihli Paris Antlaşması'na baktığımızda özel uçaklar ve devlet uçakları ayrımının yapıldığını görmekteyiz. 30. madde askeri uçaklar ile devlet hizmetine tahsis edilmiş (posta,

[3] Ming-Min Peng, **Le Statut Juridique de l'Aéronef Militaire**, M. Nijhoff, 1957.
[4] Paul Chauveau, **Droit Aérien**, Librairies Techniques, 1951, s. 15.
[5] Ömer İlhan Akipek, **Hava Sahasının Devletler Hukuku Bakımından Durumu**, s. 33.
[6] Ömer İlhan Akipek, **a.g.e.**, s. 112; "Düstur: Tertib-i Sani [Tertib 2]", C. 6, 1329, s. 765.
[7] Yaşar Karayalçin, "Yeni Tasarıda ve Umumiyetle Türk Hava Hukukunda Uçak Yolcuları Lehine Mecburî Kaza Sigortası", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 8, No: 3, 1951, s. 519-520; "Düstur", s. 777.
[8] Ömer İlhan Akipek, **Hava Sahasının Devletler Hukuku Bakımından Durumu**, s. 114.

gümrük, polis vb.) uçakları devlet uçakları olarak nitelerken, diğer uçakların özel uçaklar olduğunu belirtmiştir. Askeri personel tarafından kumanda edilen her türlü uçak ise askeri uçak olarak tanımlanmıştır. Paris Antlaşması'na göre her devlet barış zamanında "zararsız geçiş" hakkından faydalanarak, diğer devletin hava sahasından geçebilecektir. Ancak 32. madde uyarınca taraf devletlerin hiçbir askeri uçağı özel bir yetkilendirme olmadan (izin) diğer taraf devletin hava sahasına giremez ve topraklarına iniş yapamaz.

1944 tarihli Chicago Antlaşması her ne kadar sivil hava araçları için uygulanacağını belirtmiş ise de 3. maddesi Paris Antlaşmasıyla benzerdir. Bu noktada bazı çıkarımlarda bulunarak denilebilir ki, askeri uçaklar herhangi bir izne gerek duymadan ait olduğu devletin hava sahasında (kara parçası üzeri ve karasuları) ve açık denizler üzerinde uçabilir. Başka bir ülkenin egemenlik alanına ise ancak izin alarak girebilir. Eğer bir devlet uçağı başka bir ülkenin hava sahasına gerekli izni almadan girerse, bu uçağın;

- Kimlik tespiti için rotasına müdahale edilebilir
- İhlal ettiği hava sahasını terk etmesi için belirlenen bir rotaya yönlendirilebilir
- İniş yaparak gerekli araştırmanın yapılması için belirli bir bölgeye yönlendirilebilir
- Gerekli araştırmanın yapılabilmesi için bir bölgeye inişe zorlanabilir.

Bu durumda ihlali gerçekleştiren ülkenin uluslararası hukukta sorumluluğu gündeme gelecektir. Barış zamanında böylesi bir ihlal geçekleştiren uçağa karşı silah kullanılması ise kınanacak ve insani değerlere aykırı bir davranış olarak nitelendirilecektir.[9] Bu durum ise ihlal karşısında verilecek cezanın orantılı olmaması anlamına gelmektedir. Herhangi bir ihlal gerçekleştirmeyen devlet uçaklarına karşı silah kullanılması durumunu ise açık bir şekilde uluslararası hava hukukunun ihlali anlamına gelecektir.

Dışişleri Bakanı yaptığı açıklamada "uçağımız uluslararası hava sahasında vurulmuştur" diyerek, uçağın Suriye'nin hava sahasının 13 mil dışında düşürüldüğünü ifade etmiş ve "radar görüntüleri, elimizdeki veriler, uçağımız vurulduktan sonra kontrolü kaybettiği için Suriye kara sularına düşmüştür. Şu anda elimizde telsiz görüşmeleri, radar kayıtları bulunmaktadır. Uçağımıza yapılmış hiçbir uyarı yok." demiştir.[10]

Atılabilecek adımlar

[9] Michael Milde, "Rendition Flights and International Air Law", **REDRESS**, 2008, s. 5.
[10] "'"Uçağımız Uluslararası Hava Sahasında Vuruldu"'", 24.06.2012, (Çevrimiçi) https://www.trthaber.com/haber/gundem/ucagimiz-uluslararasi-hava-sahasinda-vuruldu-45956.html, 03.07.2012.

Uluslararası hukukta kurallarını ihlal edenlere karşı uygulanabilecek bir dizi yaptırım mevcuttur. Uluslararası hukukta yaptırımların uygulanma yöntemi yaygın bir şekilde hukuk kişilerinin yaptırımları birbirlerine karşı kendilerinin uygulamasına dayanır. Yani ulusal düzeyde olduğu gibi yasaya ihlal eden kişilere, yasanın öngördüğü yaptırımı uygulayacak merkezi bir egemen güç bulunmamaktadır. Böylece, ülkeler ihlal karşısında kendileri harekete geçmektedirler. Yasal olarak kabul edilen yaptırımlar, hukuku ihlal ettiği düşünülen hukuk kişilerine karşı bu ihlalden zarar gören ya da görenler tarafından uygulanır. Uluslararası hukukta sadece uluslararası barış ve güvenliğin tehdit edilmesi, bozulması ya da bir saldırı eyleminin olması durumunda, BM Güvenlik Konseyi, üstün bir siyasal otorite gibi hareket ederek ilgili ülkeye karşı yaptırım kararları alma yetkisine sahiptir.[11] Uygulanacak bu yaptırımlar, diplomatik-siyasi olabileceği gibi ekonomik, hukuki ve askeri de olabilir.

Bunlarla birlikte Türkiye karşı önlemler diyebileceğimiz bir dizi yaptırım uygulama kararı da alabilir. Bunların başında misilleme ve zararla karşılık verme kurumları gelmektedir.

Atılan adımlar

Türkiye gerçekleşen olay sonrasında bazı adımlar atmıştır. Bu adımlar, uluslararası hukuk ihlali karşısında bir devletin yine uluslararası hukuka bağlı kalarak attığı adımlardır.

İlk olarak, Türkiye Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 4. maddesi uyarınca NATO üyesi devletleri müzakereye çağırmıştır. 4. madde uyarınca üye devletlerden birisi toprak bütünlüğü, siyasal bağımsızlığı ya da güvenliğinin tehdit edildiğini düşündüğünde diğer ülkeleri müzakereye davet edebilir. Hatırlanacağı üzere, Türkiye bu maddeye 2003 yılında Irak Savaşı öncesinde de başvurmuş ve Prag Zirvesi'nden AWACS uçaklarının, Patriot füzelerinin ve diğer hava savunma sistemlerinin Türkiye'de konuşlandırılması ve böylece Türkiye'de bir hava savunma kalkanı oluşturulması kararlaştırılmıştı.

Akdeniz vurgusu

Çok tartışılan bir diğer madde olan 5. madde uyarınca ise, üye devletlerin silahlı kuvvet kullanımı da dâhil olmak üzere gerekli görülen eylemlerde bulunarak silahlı saldırıya uğrayan taraf ya da taraflara yardımcı olacakları konusunda taahhütleri var. Silahları saldırının kapsamını ise 6. madde genişleterek açıklamaktadır. Bu maddeye göre; taraflardan bir ya da daha çoğuna karşı silahlı saldırı, aşağıdakileri de kapsar:

[11] Yücel Acer, İbrahim Kaya, **Uluslararası Hukuk: Temel Ders Kitabı**, International Strategic Research Organization (USAK), 2010, s. 14.

- Tarafların Avrupa ya da Kuzey Amerika'daki topraklarına Türkiye topraklarına veya Taraflardan herhangi birinin egemenliği altında olan ve Yengeç Dönencesi'nin kuzeyinde yer alan adalara yapılan silahlı saldırı;
- Bu topraklarda ya da bu toprakların üzerindeki hava sahasında bulunan ya da Antlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihte taraflardan herhangi birinin işgal kuvvetlerinin üslenmiş bulunduğu herhangi bir Avrupa toprağında veya Akdeniz'de, ya da Yengeç Dönencesi'nin kuzeyindeki Kuzey Atlantik bölgesinde bulunan Tarafların herhangi birine ait kuvvetlere, gemilere, ya da uçaklara yapılan silahlı saldırı.

Bu madde saldırının çerçevesini belirli bir bölgeye ya da saldırının hedef aldığı araca göre çizmektedir. Burada üzerinde durulması gereken en önemli nokta ise "Akdeniz" ve "uçaklara yapılan" silahlı saldırı ifadeleridir. Dolayısıyla, Türkiye'nin NATO'yu müzakereye çağırması bir anlamda buradaki Akdeniz ve uçak kavramlarına atıf yapıldığı izlenimini doğurmaktadır.

İkinci olarak, Türkiye saldırıyı BM Güvenlik Konseyi önüne getirmeye hazırlanıyor. BM Antlaşması uyarınca devam etmesi uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını tehlikeye düşürebilecek nitelikte bir uyuşmazlık ortaya çıktığında üye devlet BM Güvenlik Konseyi'nin dikkatini bu konuya çekebilir. Güvenlik Konseyi bu durum karşısında uygun düzeltme yöntem ya da yollarını tavsiye edebilir. Bu yollardan birisi olan Uluslararası Adalet Divanı'nın harekete geçirilmesini de yapacağı tavsiyede göz önünde tutar.

Bununla birlikte, Güvenlik Konseyi bir uyuşmazlığın gerçekten uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye soktuğu kanısına varırsa, silahlı kuvvet kullanımı içermeyen önlemler alınmasını kararlaştırır. Bu önlemler örneğin, ekonomik ilişkilerin ve demiryolu hava, deniz, posta, radyo ve diğer iletişim ve ulaştırma araçlarının tamamen ya da kısmen kesintiye uğratılması, diplomatik ilişkilerin kesilmesi olabilir. Ancak yine de bu ve benzeri önlemlerin yetersiz kalacağı kanaati oluşursa Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için, hava, deniz ya da kara kuvvetleri aracılığıyla gerekli saydığı her türlü girişimde bulunabilir. Hukuk buraya kadar bir sınır çizmektedir. Bu noktadan itibaren bir müdahale kararın verilmesi ise siyasi bir durumdur. Bu adımın atılmasıyla Türkiye, yapılan ihlali kayıt altına alarak, haklarını korumuş olmaktadır.

Son olarak, Türkiye angajman kurallarında değişikliğe gitmiştir. Angajman kuralları ne demektir ve bu değişiklik neyi ifade etmektedir?

Angajman kuralları uluslararası insancıl hukukun ya da silahlı çatışma hukukunun bir parçası değildir. Cenevre Konvansiyonun veya ek protokollerde bahsedilmemiştir. Bunlar bir

iç hukuk metni de değillerdir. Angajman kuralları kısaltmalar içeren askeri direktiflerdir.[12] Bir başka değişle yetki bir otorite tarafından çıkarılan ve askeri kuvvetlerin hedeflerini yerine getirirken tabi olacakları kuralları ve sınırları çizen direktiflerdir.[13] Angajman kuralları Ulusal Askeri Doktrinlerde, tamamlayıcı (yardımcı) emirler, dağıtım emirleri, harekat planları, hali hazırdaki (yürürlükteki) direktifler de dâhil olmak üzere çeşitli şekillerde görülmektedir. Bu direktifler, güç kullanımı konusunda yetkilendirme ve sınırlamalar içerir. Ancak angajman kuralları bir devletin uluslararası silahlı çatışma ve insancıl hukuktan doğan yükümlüklerini yerine getirmesinde önemli bir rol oynar. Bu yükümlülüklerin ihlali ise çoğu zaman angajman kurallarının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Angajman kuralları örneğin, askeri birliklerin nasıl konuşlanacağından, operasyonlarda kullanacakları merminin kalibresine kadar, taciz ateşlerine nasıl cevap verileceğinden uyarı ateşlerinin nasıl olacağına kadar ince ayrıntıları düzenler. Türkiye'nin angajman kurallarını değiştirmesi açık bir ifadeyle, Suriye tarafından Türkiye'nin egemenlik alanına yapılacak en ufak bir müdahalenin dahi karşılıksız kalmayacağını ifade etmektedir.

Sonuç

Son tahlilde, Türk uçağının düşürülmesiyle başlayan süreçte, Türkiye uluslararası hukuktan doğan haklarını talep etmeye ve kullanmaya devam edecektir. Olayın BM Genel Kurulu önüne getirilmesi, NATO mekanizmalarının harekete geçirilmesi ve angajman kurallarında değişikliği gidilmesi bu durumun açık bir ifadesidir. Hatırlatmak gerekir ki, uçak düşürme hadisesi sonrasında Suriye devletinin sorumluğu gündeme gelmiştir. Uluslararası hukuk kurallarına aykırı bir hareket neticesinde bir zarar oluşmuştur. Bu durumda Türkiye olayı Uluslararası Adalet Divanı önüne taşıyarak Suriye'nin tazminat ödemesi talebinde bulunabilir.

[12] Gary D. Solis, **The Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War**, Cambridge University Press, 2010, s. 490.
[13] Alan Cole vd. (ed.), **Sanremo Handbook on Rules of Engagement**, Sanremo, International Institute of Humanitarian Law, 2009, s. 2, 12 vd.